

HAL
open science

Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos

Akvilė Grigoravičiūtė

► **To cite this version:**

Akvilė Grigoravičiūtė. Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos. *Colloquia*, 2012, 29, pp.38-62. hal-01318772

HAL Id: hal-01318772

<https://hal.science/hal-01318772>

Submitted on 19 May 2016

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

AKVILĖ GRIGORAVIČIŪTĖ

Jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje (1918–1940): savasties paieškos

Anotacija: Remiantis keliolikos Lietuvos žydų autorių grožiniais ir publicistikos tekstais, straipsnyje aptariama jidiš literatūros tarpukario Lietuvoje (1918–1940) tematika ir problematika, atskleidžiamas jos visuomeninis ir kultūrinis kontekstas. Teigiama, kad jidiš literatūros raidą Lietuvoje tuo laikotarpiu nemenkai nulėmė tam tikri politiniai veiksniai, būtent – Lietuvos ir Lenkijos konfliktas, taip pat – akulturacijos procesai. Išskiriamos trys nagrinėjamiems tekstams itin būdingos temos: pertrūkis, atskirtis bei susvetimėjimas ir įsišaknijimas. Parodoma, kaip literatūros kūriniuose atsispindi Lietuvos žydų tapatumo konstravimo procesas.

Raktažodžiai: žydai, jidiš literatūra, Lietuva, Kaunas, tarpukaris, tapatumo konstravimas.

Paminėjus jidiš literatūrą Lietuvoje, dažniausiai kyla asociacijos su Vilniumi ir tenykščiu dinamišku kultūriniu žydų gyvenimu, pakankamai neblogai dokumentuotu istoriografijoje. Tuo tarpu jidiš literatūra tarpukario Lietuvoje – iki šiol menkai tyrinėta tema¹. Tarpukario laikotarpio jidiš kultūros tyrimai vis dar dažniausiai apsiriboja vadinamaisiais „trimis centrais“ – Lenkija, Sovietų Sąjunga ir JAV² – ir iš dalies Vakarų Europa. Tokios šios schemos „periferijos“ kaip

- 1 Straipsnis parengtas pagal magistro darbą „Jidiš literatūra nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): Istorija ir problematika“ („La littérature yiddish en Lituanie indépendante (1918–1940): Histoire et problématique“, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), 2010). Citatos, pavadinimai ir kiti žodžiai jidiš kalba straipsnyje transliteruojami remiantis YIVO transliteracijos sistema. Opī problema – nenusistovėjusi tikrinių vardų rašyba. Kur tai įmanoma, ypač kalbant apie autorius, susijusius su Lietuva, stengiamasi vartoti sulietuvintas vardų formas, skliausteliuose pateikiant YIVO transliteraciją. Cituojant poezijos ištraukas, pateikiamas pažodinis vertimas.
- 2 Šias šalis kaip svarbiausius to meto jidiš kultūros centrus įvardino žymus jidiš rašytojas Dovidas Bergelsonas (1884–1952) savo 1926 m. išspausdintame straipsnyje, žr. D.[ovid] B.[ergelson], „Dray tsentren“, *In shpan*, 1926, Nr.1, p. 84–96.

Baltijos šalys kol kas nėra sulaukusios didesnio tyrėjų dėmesio. Žydų kultūrinė veikla nepriklausomoje Lietuvoje taip pat nėra išimtis. Šią temą iš esmės ignoruoja ir tyrėjai Lietuvoje: negausūs egzistuojantys originaliais šaltiniais paremti tyrimai labiau koncentruojasi į politinį ir visuomeninį žydų gyvenimą³. Iš literatūrologų į tarpukario laikotarpio literatūrą jidiš kalba dėmesį atkreipęs tėra Mindaugas Kvietkauskas⁴, o egzistuojantys vertimai į lietuvių kalbą taip pat nėra gausūs⁵.

Straipsnio objektas – literatūra jidiš kalba nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje (1918–1940). Analizuojant įvairius tekstus, parašytus nagrinėjamu periodu, bus stengiamasi įvardinti ryškiausias jų temas ir motyvus bei parodyti, kaip literatūra atspindi daugialypį Lietuvos žydų santykį su šalimi, jos gamta, istorija, kalba ir gyventojais. Į literatūrinę kūrybą žvelgiama kaip į sociokultūrinį reiškinį, vieną Lietuvos žydų tapatumo perkonstravimo proceso elementų po Pirmojo pasaulinio karo.

Naudojami šaltiniai – knygos, literatūriniai almanachai bei žurnalai jidiš kalba, leisti tarpukario Lietuvoje ar susiję su ja. Ypač svarbus šaltinis – tarpukarinė spauda jidiš kalba, nes dėl nuolatinių finansinių sunkumų jidiš knygų pasirodymas Lietuvoje buvo gana retas įvykis, o didelė dalis literatūrinių tekstų būdavo publikuojama periodinėje spaudoje⁶.

- 3 P vz., Eglė Bendikaitė, *Sionistinis sąjūdis Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006; Šarūnas Liekis, *A State within a State? Jewish Autonomy in Lithuania, 1918–1925*, Vilnius: Versus Aureus, 2003; *Abipusis pažinimas: Lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sudarė Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla, 2010. Šiame straipsnių rinkinyje atkreiptas didesnis dėmesys į kultūrinius procesus, ypač įvairius žydų akulturacijos aspektus, tačiau Lietuvos žydų literatūra beveik nenagrinėjama.
- 4 Mindaugas Kvietkauskas, „Vilniaus kultūrų sambūvis žydų rašytojų akimis (XX a. pradžia)“, in: *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga*, sudarė Larisa Lempertienė, Vilnius: Mokslo aidai, 2004, p. 35–48; Idem, „Modernioji Lietuvos jidiš literatūra“, in: *Žydai Lietuvoje: Istorija, kultūra, paveldas*, sudarė Larisa Lempertienė, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 229–237.
- 5 Žr. *Šiaurės gėlės: Lietuvos žydų prozos antologija*, sudarė Emanuelis Zingeris, Vilnius: Vaga, 1997. Tai bene vienintelis bandymas pristatyti Lietuvos žydų rašytojus lietuvių publikai. Deja, antologijoje nėra paaiškinti jos sudarymo principai, o kritinis aparatas (rašytojų biografijos, kūrinių konteksto pristatymas ir t. t.) taip pat skurdokas. Iš modernių vertimų į kitas kalbas galima paminėti tik: Dovid Umrū, *À la croisée des chemins et autres nouvelles*, Paris: Bibliothèque Medem, 2006.
- 6 Gausi lietuviška jidiš spauda (Kaune 4-uju dešimtmečiu ėjo mažiausiai trys dienraščiai jidiš kalba) kol kas taip pat nėra sulaukusi deramo dėmesio. Pagrindinių lietuviškų jidiš laikraščių, tokių kaip *Di yidishe shtime*, *Folksblat* ar *Dos vort*, indeksavimas būtų neįkainojama pagalba istorikams ir kitų sričių tyrėjams.

Pertrūkis

Be jokios abejonės, pirmasis iš lietuviškajai jidiš literatūrai svarbių motyvų – tai pertrūkis, lūžis, krizė. Dėsninga, jog Pirmojo pasaulinio karo metų patirtys rado atgarsį literatūriniuose tekstuose: 1915 m. vasarą, artėjant frontui, karinė valdžia prievarta iškeldino pafrontės gyventojus žydus į Rusijos gilumą, nes įtarė juos palankumu vokiečiams. Tikslų žydų pabėgėlių skaičių sunku nustatyti, tačiau kai kuriais duomenimis jų buvo apie 160 000⁷, o 1918 m. visų tautybių pabėgėlių iš Lietuvos Rusijoje buvo daugiau nei pusė milijono⁸. Žydų kolektyvinėje atmintyje šis prievartinis iškeldinimas buvo įvardintas kaip *geyresh*⁹ ir gavo *geyresh 1915* ar net, jei kalbama apie Kauno gubernijos žydus, *geyresh Kovne* vardą.

Analizuojamuose literatūriniuose tekstuose *geyresh* visų pirma suvokiamas kaip erdvinė perskyra nuo namų, gimtinės. Pateiksime porą pavyzdžių iš Kalmeno Zingmano (Kalmen Zingman, 1889–1929), įdomaus, tačiau plačiau nepripažinto jidiš literatūros veikėjo, poezijos. Zingmanas gimė Vilijampolėje, vertėsi prekyba, kaip rašytojas debiutavo prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Karo metu atsidūrė Ukrainoje, Charkove, ten 1917 m. įkūrė leidyklą „Yidish“¹⁰. 1920 m., grįžęs į Lietuvą, toliau tęsė įvairią kultūrinę veiklą, tačiau nė vienas iš jo projektų – leidykla, knygynas, biblioteka ar neilgai tegyvavęs dienraštis *Kovner tog (Kauno diena)*¹¹ – nesulaukė didesnės sėkmės. 1927 m. Zingmanas išvyko į Sovietų Sąjungą, kur po poros metų ir mirė¹².

7 Tomas Balkelis, „In Search of a Native Realm: The Return of World War One Refugees to Lithuania, 1918–24“, in: *Homelands: War, Population and Statehood in Eastern Europe and Russia, 1918–1924*, ed. by Nick Baron, Peter Gatrell, London: Anthem Press, 2004, p. 97. Į šį skaičių įeina žydai pabėgėliai iš kiek didesnės teritorijos nei pokarinė Lietuvos respublika.

8 *Ibid.*, p. 74.

9 *Geyresh* – heb. ir jid. k. „išvarymas, ištrėmimas“. Žodis vartojamas apibūdinti, pvz., žydų išvarymui iš Ispanijos 1492 m. (*geyresh Shpanye*) ar uždraudimui gyventi Maskvoje 1891 m. (*geyresh Moskve*).

10 Karo metais Charkovas buvo tapęs gana dinamišku jidiš kultūros centru dėl ten atbloktų kultūros veikėjų gausos, žr. Gennady Estraiikh, *In Harness: Yiddish Writers' Romance with Communism*, Syracuse: Syracuse University Press, 2005, p. 119–125.

11 Ėjo 1926 m. balandį–rugpjūtį. Zingmano įsteigta biblioteka „Kultur“ veikė 1921–1923 m., iš naujo atidaryta 1926 m., žr. LCVA, f. 402, ap. 8, b. 619. Leidykla „Yidish“ 1922–1923 m. knygų neišleido, 1924 m. buvo pervadinta „Kultur“.

12 Apie kai kuriuos Zingmano literatūrinės ir leidybinės veiklos aspektus žr. Gennady Estraiikh, „Utopias and Cities of Kalmen Zingman, an Uprooted Yiddishist Dreamer“, *East European Jewish Affairs*, Nr. 1(36), 2006, p. 31–42.

Dar Charkove pasirodžiusiame Zingmano eilėraščių rinkinyje *Prie Nemuno krantų* (*Bay di breges fun Nyeman*)¹³ galima rasti poeto Moriso Rozenfeldo (Morris Rosenfeld, 1862–1923)¹⁴ garsaus eilėraščio „Mano atilsio vieta“ („Mayn rue plats“), tapusio kone liaudies daina, parafrazę. Rozenfeldo originalas skamba taip: „Neieškok manęs, kur mirtos žaliuoja!/
Nerasi, brangioji, ten manęs;/
Kur gyvastis vysta prie mašinų,/ Ten mano atilsio vieta.¹⁵“ Zingmano variante išnaudojamo darbininko balsą keičia tremtinio skundas:

Nit zukh mikh itst in libn shtetl
Ven mitvokh iz dort a yarid;
Ikh bin farvoglt un fartribn,
A yid bin ikh, a yid!¹⁶

(Neieškok manęs dabar mielam miestely,
Kai trečiadienį vyksta turgus;
Aš išvartytas, ištremtas,
Žydas aš, žydas esu!)

Rozenfeldo idilė keičia kasdienis štetlio, tradicinio žydiško miestelio, gyvenimas su gerai pažįstamu turgumi, o karas itin skausmingai pabrėžia diasporos būklę. Kitame eilėraštyje Zingmanas aprašo tremtinį, grįžtantį namo ir bijantį nerasti ten nieko, išskyrus senas kapines. *Geyresh* čia suvokiamas kaip žydų gyvenimo pabaiga Lietuvoje:

Un oyb kh'vel shoyn keyn zakh in shtetl gefinen
Dokh eyn ort vet blaybn farn elntn yid! --
Oyfn altn beys-oylem tsvishn di kvorim ---
Dort vel ikh mit trejn aroyszingen mayn lid.¹⁷

13 Kalmen Zingman, *Bay di breges fun Nyeman*, Kharkov: Yidish, 1917.

14 Labai populiarus jidiš poetas, geriausiai žinomas kaip revoliucinių dainų ir eilėraščių autorius. Nuo 1882 m. gyveno JAV.

15 „Nit zukh mikh vu di mirtn grinen!/
Gefinst mikh dortn nit, mayn shats;/
Vu lebns velkn bay mashinen,/ Dortn iz mayn rue plats“; Morris Rosenfeld, *Shriftn*, t. 1, Nyu York: aroysgegebn fun A. M. Yevalenko, 1908, p. 29.

16 „Nit zukh mikh dort... (parodye)“; Kalmen Zingman, *Bay di breges fun Nyeman*, p. 4.

17 „Tsurik aheym“; *ibid.*, p. 24

(Jei ničnieko miestelyje neberasiu
 Vis vien liks viena vienišam žydui vieta! – –
 Senose kapinėse tarp kapų – –
 Ten pro ašaras savo dainą dainuosiu.)

Grįžtantis pabėgėlis – ir eilėraščio iš kito Zingmano rinkinio *Kai širdis jau-
 na...* (*Ven dos harts iz yung...*, 1921) lyrinis subjektas. Sugrįžimo momentas čia
 primena grįžimą į prarastą rojų:

Mit trejn hob ikh dikh farlozn,
 Mit trejn
 Kum ikh itst tsurik, –
 Ful glik!
 [...]
 Du bist gebentsht fun Got!
 Nito tsu dir keyn glaykhn,
 Libe, gute mame –
 Lite!¹⁸

(Su ašaromis tave palikau,
 Su ašaromis
 Dabar grįžtu, –
 Laimės kupinas!
 [...]
 Esi Dievo palaiminta!
 Nėra tau lygios,
 Miela, geroji motina –
 Lietuva!)

Kartais grįžimas namo gali būti ir ne toks idiliškas. Zingmanas mėgino savo
 jėgas ir kaip prozininkas. Svarbiausias jo prozos tekstas – romanas *Ant besisu-
 kančių laiptų* (*Oyfn shvindltrep*, 1926)¹⁹. Pagrindinė jo veikėja – jauna mergina

18 Kalmen Zingman, *Ven dos harts iz yung...*, Kovne-Berlin: Yidish, 1921, p. 76–78. Eilėraštis datuotas 1920 m. spalio 23 d.

19 Idem, *Oyfn shvindltrep*, Varshe: Fakel, 1926. Knygos išleidimo aplinkybės nėra visiškai aiš-
 kios: apie leidyklą pavadinimu „Fakel“ jokios informacijos rasti nepavyko, o *Kovner tog pa-*

Nechama Lichtenštein, pasiturinčios žydų šeimos, gyvenančios netoli Kauno, atžala, 1915 m. kartu su tėvais priverčiama išvykti į Rusiją. Išsiskirdama su draugu nežydu (rusu?), herojė skundžiasi: „Eik šalin! Nekalbėk dabar su manim, supranti? Visi gali čia likti, pelė, katė, šuo, kiaulė, tik aš turiu išeiti, palikti savo upelį, miškelį, valtelę, namelius, kodėl? Vasia?? Ko–dėl ?!..“²⁰

Nechama praleidžia kelerius metus Rusijoje per revoliuciją ir pati joje dalyvauja, tačiau jos įkarštis išblėsta po mylimojo mirties pilietinio karo kovose. Grįžus į Lietuvą, Nechamos netenkina gyvenimas gimtajame miestelyje: ji atsisako tėvų peršamo jaunikio ir persikelia studijuoti į Kauną, čia gyvena skurde ir vieatvėje.

Kitą romano veikėją, finansinių sunkumų turinčios leidyklos savininką Meilechą Burginą, galima pavadinti paties Zingmano *alter ego*. Nechama jaučiasi artima Burginui: abiemis nesiseka suteikti kokios nors prasmės gyvenimui provincialiam Kaune. Romanas prasideda prologu, kuriame du bevardžiai veikėjai (perskaičius visą tekstą, galima numanyti, kad tai Nechama ir Burginas) kopia stačiu taku Nemuno šlaite – tai „besisukantys laiptai“²¹ iš romano pavadinimo:

– Ir ką gi mes pasieksime ?

– [...] nesvarbu pasiekti, svarbu kabintis, kopti. Duok man ranką ir eikime toliau [...] Eikš aukščiau ant laiptų, eikš!..²²

Nechama bando pabėgti nuo tokios egzistencijos ir išvyksta į Berlyną. Šis veiksmas gali būti suvokiamas kaip simboliškas tremties pakartojimas: Berlyne Nechamą dar labiau slegia vieatvė, ji mąsto apie grįžimą į Rusiją, tačiau skaitytojui kyla abejonė, ar herojė ir ten rastų ramybę. *Geyresh* čia tarsi žymi nesibaigiančios tremties pradžią.

sirodžiusioje žinutėje Zingmanas skelbė, jog romaną išleidusi gerai žinoma Gitlino leidykla Varšuvoje, žr. K. Zingman, „Geyresh Lite“; *Kovner tog*, Nr. 16, 1926 05 18, p. 4.

20 „Gey avek fun mir! Nisht red itst tsu mir, farshteyst ? Ale megn do blaybn, di moyz, di kats, der hunt, dos khazer, nor ikh muz geyn, ikh muz farlozn mayn taykhl, mayn veldl, mayn shifl, mayn shtibl, farvos ? Vasya ?? Far-vos ?!.“; Kalmen Zingman, *Oyfn shvindltrep*, p. 15.

21 Sudurtinis žodis „shvindltrep“ jidiš kalba – „besisukantys laiptai“, tačiau pats žodis „shvindl“ („svaigulys“; t. p. „apgaulė“) turi negatyvią konotaciją.

22 „ – Un vos veln mir dergreykhn?/ – [...] nisht vikhtik iz dos dergreykhn, vikhtik iz dos drapen zikh, dos kletern. Gib mir dayn hant un lomir shpanen vayer [...] Kum hekher oyfn shvindltrep, kum!..“; Kalmen Zingman, *Oyfn shvindltrep*, p. 6.

Kitas autorius, savo kūryboje naudojęs *geyresh* motyvus, – Peisachas Markusas (Peysakh Markus, 1896–1973)²³. Markuso novelę „Tautoms išsiskiriant“ („Bay der tsesheydung fun felker“)²⁴ jau analizavo Kvietkauskas²⁵. Novelėje aprašoma priverstinio iškeldinimo diena bevardžiam Suvalkų gubernijos mieste-lyje. Lietingas oras tarsi atkartoja prislėgtą gyventojų nuotaiką: „Žmonės, tai yra žydai, miestelio trobose ir lūšnelėse buvo visai prislėgti, paniurę, kiti ir pikti, lyg kas būtų kaltas dėl didelės juos ištikusios nelaimės, ir slankioja kaip šešėliai pro šalį patylomis, sukryžiaavę rankas, po namus, kramto lūpas ir traukiasi į pakampę, nežinodami, ko čia nusitverti.“²⁶

Žydai rengiasi kelionei: pasižymi kapų miestelio kapinėse vietas, kad galėtų juos vėliau rasti, nes „jie [vokiečiai] dar gali antkapius sudaužyti“²⁷. Įdomu pa-lyginti šį epizodą su anksčiau cituotu Zingmano eilėraščiu, kuriame kapinės yra tas miestelio erdvės elementas, kuris išliks, net jei visas miestelis bus sunaikintas.

Markuso apsakyme išvelgiama tam tikra biblinio išėjimo iš Egipto paralelė. Šventraščio žydams pavyksta pabėgti iš Egipto link Pažadėtosios Žemės stebuklo dėka. Raudonoji jūra prasiskiria ir praleidžia žydus, tačiau nuskandina juos persekiojančius egiptiečius. Lietuvos žydai 1915 m., išvaryti iš savo Pažadėtosios Žemės ar rojaus ir pasmerkti klaidžioti dykumoje ar „Egipte“, žūva Nemuno upėje. Viena vertus, jų mirtis gali būti suvokiama kaip galutinis pertrūkis; kita vertus, jie simboliškai lieka savo namuose ir pati gamta priešinasi jų pasitraukimui.

23 Gimė Vyžainių (lenk. Wizajny, jid. Vizhan) miestelyje Suvalkų apylinkėse, prie pasienio su Rytprūsiais. Po karo bendradarbiavo jidiš spaudoje Kaune, 1923 m. emigravo į JAV. Ir vėliau nevengė lietuviškų temų, pvz., parašė istorinį romaną apie Vilniaus Gaoną: Peysakh Markus, *Der vilner goen: Farborgene veltn*, Nyu York: Om, 1952.

24 Peysakh Markus, „Bay der tsesheydung fun felker“; in: *Lite*, 1919, sklt. 54–61. Novelė turi paantraštę „zikhroynes un shtrikhn funem geyresh fun suvalker gubernye in yor 1915“ („priesiminimai apie išvayrą iš Suvalkų gubernijos 1915 m.“).

25 Žr. Mindaugas Kvietkauskas, „Vilniaus kultūrų sambūvis žydų rašytojų akimis (XX a. pradžia)“; in: *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga*, p. 44–45.

26 „Di mentshn, di yidn heyst es, in di shtetlshe hayzlekh un khalupkes zaynen geven in gantsn nidergeschlogn, farumert, andere oykh farbeyzert, vi emets volt a shuld gehat in dem groysn umglik vos hot zey getrofn, un shlaykhn zikh vi shotns durkh shvaygndik, eyn hant arayngeshtekt in der tsveyter, ibern shtub, farbaysn oft di lipn un tserukn zikh in di vinklekh, nit visndik, vos ontsuheybn tsu ton“; Peysakh Markus, „Bay der tsesheydung fun felker“; sklt. 54–55.

27 „zey kenen nokh di matseyves tsebrekhn“; *ibid.*, sklt. 58.

Dar vieną *geyresh* aprašymą galima rasti Markuso romane *Aplink arklidę* (*Arum shtal*, 1922)²⁸. Jo nuotaika jau kitokia nei „Tautoms išsiskiriant“. Apie caro įsaką sužinojusius žydus apima visiška apatija. Autorius juos lygina su naminiiais paukščiais, kuriuos rengiamasi pjauti. Santykiuose su kaimynais nebėra pozityvių momentų kaip ankstesnėje novelėje, kur žydai paliko savo namus valstiečių globai. Valstiečiai jau nebe tie, kurie galbūt saugos išvartų žydų turtą – atvirkščiai, dabar jie perima viską, ką žydai turi, ir apskritai jų vietą visuomeninėje sąrangoje:

Kaimiečiai tapo prekyautojais. Nupirko iš žydų svarstykles, mokosi sverti, kraigalioja kreida ant prekių ir braukia prakaitą nuo kaktos.

Taip nepratę.

Žydai prekyautojai stovi pašaly, išstumti, ir žiūri, kaip kaimiečiai prakaituoja [...] ir pasidaro kažin kokie abejingi. Jiems jau nebeskauda.²⁹

Patys žydai skuba atsikratyti savo turto ir išvykti:

Borechas, Leibos sūnus, pas kurį įsitaisė riestainių kepėjas, pats ragino žmoną ir vaikus, kad šie greičiau krautųsi daiktus.

– Kepėjas neturi vietos.³⁰

Žydų pabėgėlių kančios – taip pat ir Hiršo Brilio (Hirsh Bril, 1891–1925) dramos *Griūtis* (*Khorev*)³¹ tema. Šis menkai žinomas rašytojas, gimęs Papilėje, dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą emigravo, kaip nemažai Lietuvos žydų, į Pietų Afriką ir asmeniškai karo baisumų Europoje nepatyrė. Jo drama – alegorinė, ne realistinė, be konkrečių istorinių detalių. Autoriaus aliuzijas galima suprasti tik atsižvelgiant į istorinį kontekstą. Brilis, regis, neturėjo abejonių, jog anuometiniai skaitytojai jį supras. Leidėjas Chaimas Rafalovičius (Khayim Rafalovitsh, 1886–1927)³² turbūt taip pat tikėjosi, jog skaitytojai susidomės tekstu, kuriame galima atpažinti jų pačių išgyvenimus.

28 Peysakh Markus, *Arum shtal*, Kovne: Likht, s. d. [1922].

29 *Ibid.*, p. 129.

30 „Borekh reb Leybes, bay vemen es hot zikh arayngeklirn der beygelnik, hot aleyn geaylt vayb un kinder zey zoln zikh gikher pakn./ – Der beygelnik hot nit keyn ort“, *ibid.*, p. 129.

31 Hirsh Bril, *Khorev: A dramatisch bild*, Kovne: Likht, 1922.

32 Žinių apie Rafalavičiaus biografiją negausu. Jis buvo aktyvus jidiš kultūros veikėjas 3-ojo dešimtmečio pradžioje Kaune, regis, susijęs su Folkspartija (Folkspartey) ir Kultūrlyga (Kulturliche), 1918 m. įsteigta Bundui artima organizacija, kurios tikslas buvo remti jidiš kalbą, literatūrą, teatrą ir t. t. Įsteigė leidyklą „Likht“ („Šviesa“), kuri 1921–1923 m. publikavo keliolika leidinių: vietinių autorių grožinės literatūros, knygų vaikams, jidiš kalbos gramatiką (Yudl Mark, *Shul-gramatik in bayshpiln un oyfgabes*, Kovne: Likht, 1921, 2 leid. 1923) ir lietuvių kalbos pradžiamokslį.

Brilio dramos veikėjai – žydai, kažin kokiame „pasienyje“ nesėkmingai laukiantys, kol galės pereiti į kitą pusę. Į juos žiūrima kaip į svetimus; anot vieno iš personažų, „Jiems mūsų nereikia. Jie sako, kad mes svetimi. Neturim jokių dokumentų“³³. Kitas skundžiasi: „Argi jie nežino, kad mes tenykščiai. Negi jie negirdi iš kalbos, kad aš tarp jų gimęs.“³⁴ Tokioje niekieno žemėje, savotiškame limbe, niekam nereikalingi žydai vienas po kito miršta arba išprotėja. Moteris negali patikėti, kad jos vaikas miręs, ir nepaleidžia jo kūno iš rankų. Jaunuolis įsivaizduoja girdįs Mesijo žingsnius:

Gerbiamieji, Mesijas ateina, o jūs dar dvejojate? Kodėl nematote? Kur prapuolė jūsų julsės. Klausykit, žydai, klausykit – žingsniai – žingsniai... *Visi įsiklauso. Ar negirdite, ar nematote? [...] Sakau jums, žydai, mūsų vargai ne beprasmingai. Mes iškentėjom skausmus, kurie žmonijai nulemti prieš Mesijo atėjimą. Jau galime būti atpirkti. Kuo sunkesnės nelaimės, tuo didesnis atpildas.*³⁵

Pertrūkis čia toks gilus, kad pasiekia net metafizinę dimensiją – atrodo, pagelbėti galėtų tik Mesijo atėjimas, tačiau tuo pat metu žinoma, kad šis nepasirodys.

Karas buvo ne vien erdvinės atskirties priežastis, jis reiškė ir chronologinį pertrūkį. Epocha po Pirmojo pasaulinio karo, sugriovusio carinę imperiją, atnešusio revoliuciją Rusijoje ir naujas valstybes Vidurio ir Rytų Europoje, dažnai suvokiama kaip kitas, „naujas“ pasaulis, kuris taip pasikeitęs, kad yra beveik nebeatpažįstamas. Pavyzdžiui, poeto Nojaus Izaoko Gotlibo³⁶ (Noyekh Yitskhok Gotlib, 1903–1967) eilėraščių rinkinyje *Ėjimas (Gang, 1929)* yra eilutės:

33 „Zey darfn undz nit. Mir zaynen fremde, zogn zey. Mir hobn keyn papirn nit“; Hirsh Bril, *Khorev*, p. 17.

34 *Ibid.*, p. 18.

35 „Raboysay, Meshiekh kumt un ir zayt nokh ful mit sfeykes. Farvos zet ir nit ? Vu zaynen ayere khushim ahingekumen. Hert, yidn, hert – trit – trit... *Ale hern zikh ayn* Ir hert nit, ir zet nit ? [...] Ikh zog aykh, yidn, undzere tsores zaynen nit umzist. Khevle-meshiekh hobn mir durkhgelitn. Mir zaynen shoy n mesugl tsu vern oysgeleyzt. Vos greser di tsores alts shtarker der skhus“; *ibid.*, p. 9.

36 Gimęs Kaune, Pirmojo pasaulinio karo metu atsidūrė Rusijoje, į Lietuvą grįžo vėlai, tik 1925 m., dirbo mokytoju, buvo susijęs su sionistinėmis organizacijomis. Paradoksalu, kad tuo pat metu susirašinėjo (nesėkmingai) su sovietiniais kultūros funkcionieriais dėl galimo išvykimo atgal į Sovietų Sąjungą. 1930 m. emigravo į Kanadą, gyveno Monrealyje, ilgametis tenykščio jidiš laikraščio *Keneder odler (Kanados erelis)* bendradarbis.

S'iz alte heyim – a yunge kroynshtot
 In flater fun kolirte fonen...
 S'iz alte heyim – a fremde voynung, –
 Un shver iz ir shoy'n tsu derkonen.³⁷

(Tai senieji namai – sostinė jauna
 Spalvotų vėliavų plazdesy...
 Tai senieji namai – vieta svetima,
 Kurią sunku beatpažinti.)

Kaunas – lyrinio subjekto „senieji namai“, tačiau kartu šis miestas tapęs ir naujos valstybės svetima³⁸ „jauna sostinė“. Ši naujo–seno opozicija dar aiškiau išreiškiama publicistiniuose tekstuose. Jau minėtas Rafalovičius 1922 m. straipsnyje, išspausdintame Varšuvoje leistame žurnale *Kultur*, svarsto:

Žydų bendruomenė Kauno Lietuvoje yra sena–nauja, sena – šimtų metų senumo, kiek žydai čia gyvena; nauja – 1915 m. tremtis viską sugriovė ir, grįžus atgal, viską reikėjo imtis statyti iš naujo. Tačiau nėra srities, kuriai senumas–naujumas būtų padaręs blogesnę įtaką nei kultūrai. Mums čia trūksta tinkamo įkvėpimo, jaunos kūrybinės jėgos, reikiamos energijos ir drąsos, nes juk nesame čia lyg vakar gimę, nesame tauta, išgyvenanti savo pavasario laikotarpį, kaip mūsų kaimynai–šeimininkai. Senosios žydų tradicijos, litvakiškas potraukis prie religinių raštų, dvasios iškėlimas pirmon vieton jau nebėra jokia atrama mūsų gyvenime – juk esame kažin kokie jauni, ką tik grįžę iš šalies, kur naujai įkainojamos visos vertybės, ir mums jau nebepritinka užsiiminėti „senais“ dalykais.³⁹

37 Noyekh Yitskhok Gotlib, *Gang*, Kovne: Mir aleyn, 1929, p. 17.

38 Pats lietuviškas miesto pavadinimas jau skambėjo keistai ir svetimai. 3-ojo dešimtmečio lietuviškoje jidiš spaudoje vartotos jidiš kalboje tradiciškai nusistovėjusios Lietuvos miestų ir miestelių pavadinimų formos (pvz., Kovne, Ponevezh, Vilkomir), o 4-ajame dešimtmetyje beveik be išimčių imtos vartoti lietuviškos formos, kurias bandyta kuo tiksliau perteikti jidiš alfabetu (atitinkamai Kaunas, Panevezhis, Ukmerge). Kaip ir kada tiksliai įvyko šis lūžis, kol kas nepavyko nustatyti.

39 „Der yidisher kibets in kovner-Lite iz an alt-nayer, alt – shoy'n hunderter yor, vi yidn voynen do; nay – der geyresh fun 1915 hot alts tseshtert un, kumendik tsurik, hot men gemuzt nemen boyen alts fun dos nay. Oyf keyn gebit hot do ober azoy shlekht nisht gevirkt di alt-nay-keyt, vi oyf dem kultureln. Undz felt do di geherike bagaysterung, di yunge shafungs-kraft,

Anot autoriaus, Lietuvos žydai karo metais išgyveno tradicijos pertrūkį, tačiau tos tradicijos nepakeitė joks naujas pagrindas, nebent viso, kas sena, neigimas. Šios situacijos rezultatas – kultūrinis vakuumas ir kūrybinė apatija. Įdomus Rafalovičiaus požiūris į žydų ir lietuvių kultūrinį gyvenimą Lietuvoje: „kaimynai“ lietuviai tapo šalies „šeimininkais“, tai ypač paskatino lietuvių kultūros plėtotę, o žydų kultūra tuo metu išgyveno nuosmukį. Autorius beveik su pavydu žiūri į šį lietuvių „pavasari“. Nors jis tiksliai diagnozuoja tai, ką galėtume pavadinti Lietuvos žydų tapatumo krize, tačiau nepasiūlo jokių išeičių.

Atskirtis, susvetimėjimas, vienatvė

Tame pačiame Rafalovičiaus straipsnyje galima rasti dar vieną nagrinėjamiems tekstams būdingą motyvą – kalbėjimą apie vienatvę, atskirtį, susvetimėjimą. Žinoma, tokį pojūtį žydų autorių tekstuose sąlygojo nemažai objektyvių faktorių: ekonominiai pokario sunkumai, nestabili šalies politinė situacija, ypač konfliktas su Lenkija, apsunkinęs kultūrinius kontaktus, nelengva grįžtančių pabėgėlių reintegracija⁴⁰, pagaliau – žydų kultūrinės autonomijos projekto nesėkmė⁴¹. Rafalovičius sarkastiškai klausia:

Baisiai skurdus mūsų čionykštis kultūrinis gyvenimas. Retai kur žydų namuose galima rasti knygą. Atgal grįžusieji jau sugebėjo apsirūpinti baldais, reikalingais jų būstams;

di noytike energye un mut, vayl mir zenen dokh shoy n do nisht keyn nekhtike, nisht keyn folk, vos lebt ersht iber dem friling-peryod, vi unzere shkheynim-balebatim. Di alte yidishe traditsyes, di litvakishe tsugebundkeyt tsum seyfer, dos shteln oybn-on dem gayst, hobn shoy keyn akhize nisht in unzer lebn – mir zenen dokh epes yung, ersht zikh tsurikgekert fun a land, vu s'vern ibergeshatst ale vertn, un undz shteyt shoy n nisht on zikh tsu farnemen mit ‚alte‘ zakhn“, Kh. Rafalovitsh, „Fun Lite (a briv)“, *Kultur*, Nr. 2, 1922, p. 56.

40 To meto viešojoje erdvėje pasitaikydavo nemažai pareiškimų, kuriais buvo išsakomas nepasitenkinimas, esą per dideliu skaičiumi žydų buvo leista sugrįžti į Lietuvą. Žr. Tomas Balkelis, *op. cit.*, p. 91–92.

41 Kultūrinės žydų autonomijos teoretiku laikomas žymus istorikas Simonas Dubnovas. Po Pirmojo pasaulinio karo naujai susikūrusiose valstybėse Vidurio ir Rytų Europoje susiklostė palankios sąlygos šią idėją įgyvendinti. Lietuvoje žydų autonominės institucijos *de facto* ar *de jure* egzistavo iki 1923 m., kai krikščionių demokratų dominuojamas Seimas nebepratęsę jų finansavimo. Trumpas autonomijos laikotarpis retrospektyviai neretai buvo įvardijamas kaip „aukso amžius“. Išsamiai apie autonomiją žr. Šarūnas Liekis, *A State within a State? Jewish Autonomy in Lithuania, 1918–1925*, Vilnius: Versus Aureus, 2003.

tačiau visur trūksta vieno dalyko – knygų spintos. Kam dabar reikia knygos? Kas gi turi laiko užsiimti tokiomis kvailystėmis? Džiaugiamasi galint laikraštį paskaityti.⁴²

Panaši ironija girdima ir 1924 m. Hiršo Blošteino⁴³ (Hirsh Bloshteyn, 1895–1978) straipsnyje apie literatūrinį Kauno gyvenimą Varšuvoje leidžiamame svarbiame jidiš literatūriniame savaitraštyje *Literarische bleter*:

Mes kuriame vienatvėje, atplėšti nuo menininkų kolektyvo, kuriame ir vos judame, silpni, kaip nuo kūno atskirta galūnė.

Kai suvedame dvasines sąskaitas, ką nuveikėme ir ką turime po kelerių mūsų „savarankiškos“ kūrybos metų Lietuvoje, širdyje tampa taip liūdna.

Kiek knygų išleidome per tą laiką ir kokia jų meninė vertė? – Nežinau, ar suskaičiuosite bent dešimtį ir ar duosite joms vidutiniškai trejetą už kokybę... O jei visas sudėsite vieną ant kitos, galima suabejoti, ar visos kartu jos bus storesnės už porą „Lenkijos girių“ egzempliorių...⁴⁴

Pasak Blošteino, jidiš rašytojų Lietuvoje neveiklumo priežastis – vienatvė ir atskirtis. Skirtingai nei Rafalovičius, jis įsivaizduoja šiuos autorius priklausant „kūnui“, savotiškam kultūriniam „jidišlandui“, peržengiančiam valstybių sienas,

42 „Shreklekh plikhik iz do unzer kulturel lebn. Zeltn, vu m'kon do in a yidisher shtub gefinen a bukh. Di tsurikgekerte hobn shoybn bavizn zikh ayntsushafn gor di mebl, vos zey darfn hobn far zeyere tsimern; eybn zakh ober felt umetum – der bikher-almer. Tsu vos darf men itst a bukh? Ver hot es gor tsayt mit azoyne narishkeytn zikh tsu farnemen? M'freyt zikh, az m'kon a tsaytung leyenen“; Khayim Rafalovitsh, *op. cit.*, p. 57.

43 Gimė Kėdainiuose, Pirmojo pasaulinio karo metu atsidūrė Ukrainoje, į Lietuvą grįžo 1921 m., dirbo mokytoju, buvo aktyvus kultūrinio gyvenimo dalyvis. 1925 m. emigravo į Argentiją, kurią 1931 m. turėjo palikti dėl komunistinės veiklos. Įsikūrė Sovietų Sąjungoje, po Antrojo pasaulinio karo gyveno Černovicuose.

44 „Shafn mir in elnt, ogerisene funem kintsler-kolektiv, shafn mir un bavegn zikh koym-koyrn, shvakh, vi an eyver-hameduld./ Un makhn mir amol a khesbn-hanefesh, vos hobn mir oyfgeton un vos hobn mir far di etlekhe yor fun undzer ‚zelbshtendikn‘ shafn in Lite, vert azoy umetik oyfn harts./ Vifil bikher hobn mir aroysgegebn far der tsayt un vifil zenen zey vert kinstlerish? – Ikh veys nisht, tsi ir vet ontseyln khotsh a tsendlik in kames un shteln durkshnitlekh a ‚dray‘ oyf zeyer eykhes... Un oyb ir vet zey leygn eybn dos andere, iz nokh a groysser sofek, tsi ale ineynem veln zayn diker fun a por ‚Poylishe velder‘...“; Hirsh Bloshteyn, „Dos literarische Kovne“; *Literarische bleter*, Nr. 32, 1924 12 12, p. 4. *Lenkijos gironose* (*In poylishe velder*, 1921) – populiarus Josifo Opatosu (Yoysef Opatoshu, 1886–1954) istorinis romanas.

tačiau lygina juos su sužalota ir dėl išorinių aplinkybių nuo „kūno“ beveik atkirsta „galūne“:

Trečias cituojamas tekstas skirtas vietiniams skaitytojams Lietuvoje. Zeligo Kalmanovičiaus⁴⁵ (Zelig Kalmanovitch, 1888–1944) pastabos laikraštyje *Nays* (*Naujienos*)⁴⁶ padeda sukonkretinti ne iki galo apibrėžtą izoliacijos sąvoką ir Blošteino „atkirstos galūnės“ metaforą:

Vilnius mus maitino savo žurnalais, knygomis. Nuolat savo pavyzdžiu skatino iniciatyvą. Vilniuje, kaip žinome, iki šiol vyksta leidybinė veikla; Vilniuje turime geriausias žydiškas mokyklas; Vilniuje yra ir kitos kultūrinės institucijos, iš kurių čia turėtume sau imti pavyzdį.

Esame tačiau nuo Vilniaus atplėšti – kas žino, kuriam dar laikui [...]⁴⁷

Izoliacija apsunokino kultūrinę veiklą. Anot rašytojo Mejerio Jelino⁴⁸ (kita ortografija: Elinas, Meyer Yelin, 1910–1999), bene vienintelis būdas gauti jidiš knygų ir spaudos iš Lenkijos, vieno svarbiausių tuometinių jidiš kultūros centrų, buvo kontra-

45 Gimė Latvijoje. Jidiš filologas, rašytojas, vertėjas. Pirmąjį pasaulinį karą praleido Rusijoje, paskui gyveno Lietuvoje ir Latvijoje, 1928 m. įsikūrė Vilniuje, buvo vienas pagrindinių YIVO bendradarbių. Antrojo pasaulinio karo metu įkalintas Vilniaus gete. Žuvo koncentracijos stovykloje Estijoje, kur buvo deportuotas 1943 m.

46 1920–1921 m. kai kurie žinomi jidiš kultūros veikėjai – Dovidas Bergelsonas, Der Nister (tikr. vardas Pinkhes Kahanovitch, 1884–1950), Leybas Kvitko (1890 ar 1893–1952), Nokhemas Shtifas (1879–1933), Zeligas Kalmanovičius ir kt. – paliko Sovietų Sąjungą Jurgio Baltrušaičio, tuo metu ėjusio Lietuvos ambasadoriaus pareigas ir išdavusio jiems lietuviškus pasus, dėka. Atsidūrę Kaune, kur laukė galimybės išvykti (daugiausia į Vokietiją), nuoboduliui išblaškyti nusprendė leisti laikraštį, nors beveik neturėjo kontaktų su vietine publika. *Nays* ėjo kaip dienraštis nuo 1921 m. rugpjūčio iki 1922 m. kovo, šiuo laikotarpiu jį redagavo žinomas teatro kritikas A. Mukdoyni (tikr. vardas Aleksander Kapel, 1878–1958). 1923 m. liepą ir rugpjūtį ėjo atgaivintas dienraštis, vėliau jis virto savaitraščiu (1923 m. rugsėjį, spalį ir 1926 m. gegužę–rugpjūtį). Amžininkai prisiminimuose pabrėžia gerą leidinio kokybę.

47 „Hot undz dokh Vilne geshpayzt mit ire zhurnaln, mit ire bikher. Hot zi dokh shtendik durkh ir bayshpil gevekt initsyativ. Vilne iz, vi mir veysn, nokh ad hayem aroysgeberish tetik; in Vilne hobn mir di beste ayngoordnte yidische shuln; Vilne farmogt oykh andere kultur-institutsyes, vos mir voltn gemogt do aronemen a muster far zikh./ Zaynen mit ober nokh fun Vilne opgerisn – ver veys nokh vi lang [...]“; Z. Kalmanovitch, „Kultur-organizatsye“; *Nays*, Nr. 41, 1921 10 07, p. 2.

48 Gimė Seredžiuje, tėvai – mokytojai. Baigė gimnaziją hebrajų dėstomąja kalba ir universitetą Kaune. Dirbo inžinieriumi, bendradarbiavo jidiš spaudoje. Išgyveno Kauno gete, po karo dirbo žurnalistu, publicistu. 1973 m. emigravo į Izraelį.

banda⁴⁹. Rašytojas Danielius Čarni (Daniel Tsharni, 1888–1959)⁵⁰, 1933 m. apsilenkęs Kaune, stebėjosi kasdieniais sunkumais, su kuriais tekdavo susidurti Lietuvoje:

Taip, pavyzdžiui, laiškas iš Vilniaus į Kauną, kuris senais normaliais laikais keliaudavo ne daugiau kaip dvi valandas traukiniu, turėdavo eiti iš Vilniaus į Rygą, o Rygoje laišką persiųsdavo į Kauną... Tai paprastai trukdavo dvi savaites, nes toks laiškas turėdavo pereiti tris cenzūras: lenkų, latvių ir lietuvių...⁵¹

Čarni memuaruose galima rasti ir tokią sceną, vykstančią Druskininkų kūrorte, prie pasienio su Lietuva. Vienas Nemuno krantas priklausė Lenkijai, kitas – Lietuvai. Stovėdamas ant lenkiškojo kranto Čarni yra sukrėstas, kad Lietuva yra taip arti, kai jidiš kultūriniame pasaulyje apie ją kalbama lyg apie kažin kur toli esančią ir nepasiekiamą šalį: „Taip susidarė įspūdis, kad nuo Vilniaus iki Kauno baisiai toli, dar toliau nei nuo Vilniaus iki Niujorko! Jidiš laikraščiai iš Niujorko, beje, atsirasdavo Vilniuje daug anksčiau nei jidiš laikraščiai iš Kauno... Tik Druskininkuose suvokiau, kad nuo Lietuvos iki Lenkijos – ranka pasiekiam!“⁵²

Kita vienatvės ir susvetimėjimo pojūčio priežastis – faktas, kad Kaunas, provincijos miestas, kitaip nei Vilnius, prieš karą anaipatol nebuvo jidiš kultūros ar literatūros centras. Didelė dalis tarpukario laikotarpio žydų rašytojų ar kitų kultūros veikėjų anksčiau ar vėliau pasirinko emigraciją⁵³, o likę jautėsi dar

49 Meyer Yelin, „Yung-Vilne un di yidische literatn-grupe in Lite“; *Di goldene keyt*, Nr. 101, 1980, p. 122.

50 Politinio veikėjo Borecho Čarni-Vladeko (Borekh Tsharni-Vladek, 1886–1938) ir literatūros kritiko Samuelio Nigerio (Shmuel Niger, 1883–1955) jaunesnysis brolis, itin įdomių memuarų autorius, 1903–1909 ir 1935–1936 m. gyveno Vilniuje.

51 „Azoy, lemoshl, flegt a briv fun Vilne keyn Kovne, vos in di alte normale tsaytn flegt nemen nit mer vi tsvey sho rayze mit der ban, muzn geyn tsuersht fun Vilne keyn Rige un fun Rige flegt men dem briv ibershikn keyn Kovne... Dos flegt nemen, geveyntlekh, a 2 vokhn tsayt, vayl aza min briv flegt dokh muzn durkhmakhn dray tsenzurn: di poylishe, di letishe un di litvishe...“; Daniel Tsharni, „In kovner Lite in 1933“; in: *Lite*, t. 1, Nyu York: Kultur-gezelschaft fun litvishe yidn, 1951, sklt. 1323.

52 „Azoy arum hot zikh geshafn der ayndruk, az fun Vilne keyn Kovne iz shreklekh vayt, nokh vayter vi fun Vilne keyn Nyu-York! Di yidische prese fun Nyu-York, agev, flegt zikh bakumen in Vilne a sakh frier, vi di yidische prese fun Kovne... Ersht in Druzgenik hob ikh derzen, az fun Poyln keyn Lite iz dokh mamesh ‚mit der hant tsu derlangen!‘“; Daniel Tsharni, *Vilne (memuarn)*, Buenos Ayres: Tsentral-farband fun poylishe yidn in Argentine, 1951, p. 235.

53 Emigracijos kryptys buvo įvairios: Pietų Afrika, Kanada, JAV, Prancūzija ir t. t.

vienišesni. Izoliacija ir vienišumas iš esmės tapo Lietuvos jidiš rašytojų apsibrėžtimi. Užtenka prisiminti dviejų tarpukario Lietuvoje susiformavusių jidiš literatūrinių grupių pavadinimus – „Vispe“ ir „Mir aleyn“.

Žurnalą *Vispe*⁵⁴ (*Sekluma*) leido jau minėtas Zingmanas. Pirmas žurnalo numeris (1921) prasidėjo tokiu manifestu:

Mir viln zayn fray, eybik yung un shtark vi der yam.
Munter un kamfsfeyik vi der shturem.
Arum undz roysht, broyzt, shturemt...
Mir zaynen oyf a vispe.⁵⁵

(Mes norime būti laisvi, amžinai jauni ir stiprūs lyg jūra.
Drąsūs ir kovingi lyg audra.
Aplink mus ošia, verda, siaučia...
Mes ant seklumos.)

Vispe publikavo įvairius tekstus, vietinių rašytojų kūrinius, vertimus (taip pat iš lietuvių kalbos)⁵⁶, įvairius kitus straipsnius: literatūros kritiką, kultūrinę kroniką. Vis dėlto kritikų nuomonė apie eklektišką leidinį dažnai buvo negaillestinga⁵⁷. Pirmojo žurnalo numerio pesimizmas atrodo pranašiškas: „Gal taip ir liksime prie kalbų. Liksime užčiaupti, mus perrėks (tai jau tikrai), jaunimas mums neateis pagalbon, nepadės mums permesti grandinės į kitas saleles, mes vėl klaidžiosim vieni...“⁵⁸

„Mir aleyn“ – tai antroji nepriklausomos Lietuvos jidiš rašytojų karta. Anot Nojaus Izaoko Gotlibo, rašytojų grupė susikūrė 1926 m., kai kurie autoriai jau

54 Iš viso pasirodė aštuoni žurnalo sąsiuviniai – du 1921 m. ir šeši 1923 m. Panašu, kad tiražą buvo nelengva išplatinti, nes neparduotos kopijos su pašalintais originaliais viršeliais ir pridėtais naujais tituliniais lapais buvo įrištos į du rinkinius, datuotus 1923 ir 1924 m. Pirmasis rinkinys apima du 1921 m. išėjusius sąsiuvinius ir tris pirmuosius 1923 m. sąsiuvinius, o antrasis rinkinys – tris likusius 1923 m. sąsiuvinius.

55 „Di vispe“; *Vispe*, Nr. 1, 1921, p. 2.

56 Ignas Sheynyus [Ignas Šeinius], „Der khalef fun toyt“ [„Mirties dalgis“], fun litvish – A. Shulman, *Vispe*, Nr. 1, 1921, p. 40–42.

57 Žr., pvz., N. Grinblat, „Fun bikher almer“; *Di yidishe shtime*, Nr. 147(1142), 1923 06 29, p. 4.

58 „Di vispe“; p. 1.

buvo bendradarbiavę su *Vispe* (Dovydas Framas, Aronas Goldblatas, Yudika, Mordkhe Yofe), kiti tik debiutavo: pats Gotlibas, jo brolis Jokūbas, Eliezeris Heimanas, Izraelis Kaplanas (Yisroel Kaplan, 1902–2003)⁵⁹. Pirmosios grupės narių knygos pasirodė 1927 m.⁶⁰. Grupės emblema (taip pat Z. Bekerio kūrinys) – tarp tankių šakų įsipainiojęs elnias. Ko gero, emblema įkvėpė šios N. I. Gotlibo eilutės:

In vald-geflekht fun mayne laydn
Kh'plonte zikh – farfolgter hirsh.⁶¹

(Savo skausmų miško tankmėj
Painiojuos – persekiojamas elnias.)

Literatūrinis almanachas pavadinimu *Mir aleyn* pasirodė 1930 m.⁶². Pacituosime ilgesnę ištrauką iš almanacho vedamojo straipsnio-manifesto, parašyto N. I. Gotlibo. Tekstas paremtas žodžių junginio „mir aleyn“, kuris gali reikšti ir „mes vieni“, ir „mes patys“, dviprasmiškumu:

Likome vieni. Mes vieni. Kuo toliau, tuo retesni skaičiumi, vienišesni ir labiau prislėgti, bejėgiai energija ir darbais, lopinėlio liūdno lietuviškos žemės gniaužtuose, nelaisvėje [...] asmenys, žinantys, kad ir jų jau kažin kur laukia svetimas slenkstis [...] Tačiau taip pat žinome, jog kol kas turime kovoti, jog negalime pasiduoti [...] Mes juk jauni ir trokštantys, ir kupini tikėjimo! Ir jei čia šalyje prietemos metas, jei daugėja šešėlių, o pilkuma tampa vis tirstesnė ir labiau dusinanti, – nuvarysime tolyn šešėlius savo drąsia daina ir išblaškysime pilkumą mūsų sultinga jauna proza.

59 N. Y. Gotlib, „Dos yidische shafershe vort in Lite“, in: *Lite*, t. 1, Nyu York: Kultur-gezelshaft fun litvishe yidn, 1951, sklt. 1101.

60 Noyekh Yitskhok Gotlib, *Bloye gnod*, Kovne: Mir aleyn, 1927; Arn Goldblat, *Vortslen*, Kovne: Mir aleyn, 1927; Mordkhe Yofe, *On a zayt: Noveln*, Kovne: Mir aleyn, 1927. Modernios stiliškos viršelių autoriai – dailininkas Zalė Bekeris (1896–1941) ir Y. Shernzon. Drąsios geometrinių formų ir raidžių kompozicijos ryškiai kontrastavo su amžiaus pradžią gerokai primenančia *Vispe* estetika (iš dalies turbūt nulemta itin ribotų spaudos techninių galimybių Lietuvoje pirmaisiais pokario metais).

61 Noyekh Yitskhok Gotlib, *Bloye gnod*, p. 38.

62 *Mir aleyn: zamlbukh far literatur, kunst un kritik*, redaktirt fun N. Y. Gotlib, N. Grinblat, R. Rubinshteyn, Kovne: literatn-farlag „Mir aleyn“, 1930.

Ir jei nebus prie ko prisiglausti, glausimės patys prie savęs [...] Mes patys. Be menkiausios pagalbos iš vidaus ir iš išorės, mes patys! „Mir aleyn“ norime tik papasakoti apie save, kad būtų išgirsta, jog mumyse dar vibruoja kūrybinė energija, jog turime veržimosi, polėkio, valios ir troškulio, ir kad esame vienui vieni [...]”⁶³

Ko gero, šiame tekste buvo pasiektas Lietuvos jidiš autoriams taip būdingo atskirties ir vienatvės diskurso aukščiausias taškas.

Įsišaknijimas

Po poros metų, kai N. I. Gotlibas jau buvo Kanadoje, jo jaunesnysis brolis Jokūbas Gotlibas⁶⁴ (Yankev Gotlib, 1911–1945) išreiškė visiškai kitokią nuomonę apie jidiš literatūros perspektyvas Lietuvoje. 1932 m. literatūriniame almanache *Shlyakhn (Vieškeliai)*, viename iš dailiausių lietuviškų jidiš leidinių (viršelio dailininkas – Z. Bekeris), jis taip įvertino jidiš literatūros padėtį po Pirmojo pasaulinio karo:

Didysis pasaulinis karas ir po jo sekusi Rusijos revoliucija iškėlė žydų gyvenimą Rytų Europos šalyse iš jo statiškos, kartų kartas besitęsusios tradicinės būklės ir

63 „Zaynen mir farblibn aleyn. Mir aleyn. Vos vayter alts veyniker in tsol, alts eynzamer un derdikter in gemit, alts hilflozer in energye un maysim, in klem, in gefenkenish bay der pitsl troyeriker litvisher erd [...] yekhidim, vos veysn, az oykh oyf zey vart shoyn ergets-vu a fremde shvel [...] Ober oykh veysn mir az mir muzn dervayl kempfn, az mir torn nit kapitulirn [...] Mir zaynen dokh yung un garndik un gloybik! Un oyb s'iz beynhashmoyseshtsayt in land do, un oyb di shotns mern zikh un di groykeyt vert gedikhter, shtikndiker, – veln mir traybn fun zikh di shotns mit unzer munterdikn gezang un laytern di groykeyt mit undzer zaftiker yunger proze. Un oyb s'iz zikh nito tsu vemen tsutsutulyen, veln mir zikh tulyen tsu zikh aleyn [...] Mir aleyn. On der mindster hilf fun inveynik un fun droysn, mir aleyn! [...] In ‚Mir aleyn‘ mir zaynen oysn nor tsu dertseyln fun zikh, gebn tsu hern, az es vibriert nokh in unz di shafungs-energye, az mir farmogn nokh drang un impet, viln un dursht, un az mir zaynen eyn er aleyn [...]“; Noyekh Yitskhok Gotlib, „Mir aleyn“, *Mir aleyn*, p. 47–48.

64 Poetas, eseistas, žurnalistas. Gimė 1911 m. Kaune, pradėjo rašyti labai jaunas, debiutavo 1925 m. Vienas produktyviausių ir aktyviausių jidiš kultūros veikėjų tarpukario Lietuvoje, keturių poezijos knygų autorius, žurnalistas. 1941 m. bėgdamas nuo vokiečių okupacijos pasitraukė į Sovietų Sąjungos gilumą. Mirė Turkmėnistane.

įstatė į patį dinamiško, žaibuojančio ir griaudžiančio laiko verpeto vidurį. Žydų gyvenimas suskilo į tūkstančius šukių ir kiekviena atskira dalis pradėjo gyventi savo atskirą gyvenimą.

[...]

Naujos vietos ir naujos šalys išryškėjo žydų gyvenime, ir kiekviena atskira vieta paliko savo antspaudą žydų kultūros ir [...] žydų literatūros kelyje.

„Aukso grandinė“ išsiskyrė į kelias. Vietoje vienos kūrybos grandinės pradėjo vyti atskiri įvairių spalvų ir savybių siūlai, kartu kurdami platų, margą jidiš literatūros kilimą.⁶⁵

Žinoma, J. Gotlibo koncepcijoje Lietuva užima garbingą vietą „margame jidiš literatūros kilime“. Apskritai 4-uju dešimtmečiu lietuviškosios jidiš literatūros kontekste pastebimos kiek mažiau negatyvios nuotaikos, tam tikras susitaikymas su esama padėtimi Lietuvoje ir organiško ryšio su gyvenamąja aplinka teigimas. Jidiš rašytojo situacijos daugiaprasmiškumas gerai atsispindi šiame J. Gotlibo eilėraštyje iš rinkinyje *Auksas ir kraujas* (*Gold un blut*, 1931) skelbto ciklo „Iš mano gimtinės“ („Fun mayn heym“):

S'hilt dir, heym mayne, der ovnt ayn gedikhter.

S'tsukt geveyn durkh mayne yunge glider:

Bashert iz mir tsu zayn dayn elnt dikhter,

Bashert iz mir baveynen dikh mit lider.

65 „Di groyse velt-milkhome un nokh ir di groyse rusishe revolyutsye hobn aroysgeheybn dem yidishn lebn in di mizrekh-eyropeyishe lender fun zayn statishn, doresdik-traditsyoneln shteyger-tsushtand, avekshtelndik in same mit fun dinamishn, blits-un dunerdikn tsayt-loyf. Dos yidische lebn hot zikh tsheshplitert oyf toyznterley brokhteyln un yeder teyl bazunder hot ongeheybn otemen mit zayn eyngntimlekh lebn./ [...] / Yeshuvim naye un naye lender hobn zikh oysgeteylt in yidishn lebn, un yeder yishev bazunder hot zayn zigl geleygt oyfn gang fun der yidisher kultur un [...] fun der yidisher literatur./ Di „goldene keyt“ hot zikh funandergeringlt. Un anshtot eyn gantser shafungskeyt, hobn ongeheybn zikh vebn bazundere fedimer fun bazundern farb un eygnart, oyshaftndik tsuzamen dem breyt fil-kolirikn tepekhn fun der yidisher literatur.“ Yankev Gotlib, „Yunge yidische literatur in Lite (kritish-informative oytseykhenungen oyfn veg fun ‚Vispe‘ tsu ‚Shlyakhn‘)“, in: *Shlyakhn: Zamlbukh far literatur*, Kovne, 1932, p. 45. *Aukso grandinė* – jidiš literatūros klasiko Icchoko Leibūšo Pereco dramos (1907) pavadinimas ir leitmotyvas, iš kartos į kartą perduodamas žydų dvasinės, kultūrinės tradicijos simbolis.

Ikh bin, heyml mayne, nokh yung un halt in blyen
 Tog mayn likhtiker tsehelt zikh ersht in shaynen.
 Un nisht tsu dir darf veg mayner zikh tsyen
 Un nisht far mir iz goyrl dayns baveynen...

Nor host arayngehoykht in guf maynem dayn kumer
 Un men ken dokh nit fun eygn layb antrinen.
 Vel ikh, heyml mayne, tsu dir haynt kumen
 Un tsar un eynzamkeyt bay dir gefinen!..⁶⁶

(Užkloja tave, gimtine mano, vakaras tamsus.
 Mano jaunas kūnas krūpčioja nuo verksmo:
 Lemta man būti tavo vienišu poetu,
 Lemta tave apverkti eilėmis.

Esu, gimtine mano, dar jaunas ir pačiame žydėjime,
 Šviesi diena manoji dar vos švinta.
 Ir ne pas tave mano kelias turi vesti,
 Ir ne man apverkti tavo likimą.

Tačiau į mano kūną įkvėpei savo skausmą,
 O juk nuo savo paties kūno neįmanoma pabėgti.
 Šiandien ateisiu pas tave, gimtine mano,
 Ir rasiu sielvartą ir vienatvę.)

Trečioji Lietuvos jidiš literatūrai svarbi tema, ypač išryškėjusi 4-tuoju dešimtmečiu, – tai kartais skausmingas šaknų ieškojimas ir ryšio su Lietuva teigimas. Ko gero, tai galima sieti su tam tikrais visuomeniniais pokyčiais, tuo laikotarpiu nepriklausomoje Lietuvoje susiformavusiu nauju žydų „sociokultūriniu tipu“; atviru lietuvių kalbai ir kultūrai⁶⁷. Įsišaknijimas Lietuvoje, artumas gamtai,

66 Yankev Gotlib, „Fun mayn heyml“, in: *Gold un blut*, t. 1, Kovne: literatn-farlag „Mir aleyn“, 1931, p. 28.

67 Anna Verschik, „The Jewish Lithuanian Periodical *Apžvalga* (1935–1940): Towards a New Cultural Polisystem“, *Central and Eastern European Review*, Nr. 4, 2010, p. 2. Apie žydų santykį su lietuvių kalba taip pat žr. Anna Verschik, „Istorinės sociolingvistikos link: savaitraštis *Apžvalga*“

lietuviškam peizažui, (geri) santykiai su kaimynais, gailestis dėl nykstančių tradicinio gyvenimo formų 4-uju dešimtmečiu tampa itin dažnais Lietuvos jidiš rašytojų motyvais, nors jų pasitaiko ir 3-ojo dešimtmečio kūryboje.

1938 m. žurnalo jaunimui *Shtraln (Spinduliai)* apklausoje ne vienas Lietuvos jidiš rašytojas teigė, kad Lietuvos kaimas ir gamta yra pagrindinis jų įkvėpimo šaltinis. Novelistas Eliezeris Heimanas⁶⁸ (Elyezer Heyman, 1908–1944) kalbėjo apie „ugningą meilę, kurią jaučiu Lietuvos gamtai nuo ankstyvos vaikystės metų ir kuri atsispindėjo mano apsakymuose ir novelėse“⁶⁹. Heimano prozoje dažna *yeshuonik*, kaime gyvenančio žydo, figūra, kuris folklore yra gana neigiamas (tamsus ir nepakankamai religingas) personažas, tačiau Heimanas jį visiškai reabilituoja. Novelių veiksmas paprastai vyksta mažose, nereikšmingose, tačiau realiai egzistuojančiose vietovėse, kurių reikia kantriai ieškoti žemėlapyje, kaip Kavarsko apylinkėse esančio Malgažatavos (jid. Magzintove) kaimo iš novelės „Paskutiniai žydai“ („Di letste yidn“), išspausdintos almanache *Bleter (Lapai, 1938)*⁷⁰.

Kita panaši „nereikšminga“ vietovė – Kulbių kaimas Panevėžio apylinkėse, poeto Dovydo Framo⁷¹ (Dovid Fram, 1903–1988) autobiografiniais motyvais paremtos poemos *Pas senelį (Baym zeydn)*⁷² erdvė. Poemoje aiškiai jaučiama

(1935–1940) ir Lietuvos žydų tapatybės pokyčiai“; in: *Abipusis pažinimas: Lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*, sudarė Jurgita Šiaučiuonaitė-Verbickienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 183–200. Kalbant apie žydų rašytojų lietuvių kalbos mokėjimą, matyti gan ryškus skirtumas tarp 3-ojo ir 4-ojo dešimtmečių. Pavyzdžiui, 3-ojo dešimtmečio pradžios policijos raportuose apie Kalmeną Zingmaną ir Chaimą Rafalovičių pažymima, jog šie prastai moką lietuvių kalbą (LCVA, f. 402, s. 6(1), b. 130, p. 2; LCVA, f. 402, s. 6(1), b. 47, p. 18), o 4-ojo dešimtmečio pabaigoje poetas Samuelis Matisas (Shmuel Matis, 1914–1941) rašė jidiš ir lietuvių kalbomis.

68 Gimė 1908 m. Kavarske, per Pirmąjį pasaulinį karą šeima buvo priversta išsikelti. Grįžęs į Lietuvą įsikūrė Kaune, mokėsi gimnazijoje hebrajų dėstomąja kalba, studijavo universitete. Bendradarbiavo jidiš spaudoje, publikavo novelių jidiš literatūrinuose almanachuose. Taip pat rašė hebrajiškai. Žuvo likviduojant Kauno getą.

69 „... ot di flam-fayerdike libe, vos ikh shpil mit der litvisher natur fun mayne same friste kinder-yorn un iz opgeshpiglt gevorn in mayne dertseylungen un noveln“, „Vi lebn un arbetn undzere yunge shrayber: Elyezer Heyman“, *Shtraln*, Nr. 3, 1938 07 15, p. 3.

70 Elyezer Heyman, „Di letste yidn“, *Bleter: Zambrukh far literatur*, Kaunas, 1938, p. 41–58. Apie novelę žr. Mindaugas Kvietkauskas, „Modernioji Lietuvos jidiš literatūra“, p. 229.

71 Gimė Panevėžyje, karą praleido Rusijoje, grįžęs į Lietuvą pradėjo publikuoti eilėraščius jidiš spaudoje. 1927 m. emigravo į Pietų Afriką, ten toliau tęsė literatūrinę veiklą. Vienas iš žinomiausių tenykščių jidiš rašytojų.

72 Fragmentai pasirodė periodikoje autoriui dar gyvenant Lietuvoje, o visa poema: Dovid Fram, *Lider un poemes*, Vilne, Yohanesburg: Dovid Fram farlag-komitet, 1931, p. 147–209.

Moišės Kulbako poemos *Gudija (Raysn)* įtaka⁷³. Galima klausti, ar Framo pasirinktas kaimo pavadinimas nėra subtili nuoroda į Kulbako kūrybos įtaką. Framas aprašo žemės ūkio darbus, žydiškas ir krikščioniškas šventes. Jo poemos herojai, gausi žydų miškininkų šeima, gyvena paprastą gyvenimą:

Azoy iz gegangen dos lebn in Kulbes fun kame vekame shoy norn,
 Vu s'flegn zikh frilings un kuperne zumers oyf shtolene vinters farbaytn.
 Un yidn-shafares dort zaynen gevaksn breyt-pleytsike, hoykhe, gezunte,
 Azoy vi di mokhike, bronzene yodles mit gilderne shkies bazunte:
 – On klemenish tife, mit klore makhshoves, on tsveyfl, on pilpl, on zorgn –
 Mit shtayfe natures un azerne rotsns azoy vi der frostiker morgn.⁷⁴

(Taip ėjo gyvenimas Kulbiuose jau daugelį metų,
 Kur pavasarius ir vasaras vario keitė žiemos plieninės.
 Ir žydai miškų ten augo aukšti, sveiki, plačiapečiai,
 Kaip kerpėtos bronzinės eglės, auksinės saulės nutviekstos:
 – Be gilaus nerimo, aiškaus proto, be rūpesčių, dvejonų –
 Tvirtos prigimties ir valios geležinės kaip rytas šarmotas.)

Framas atkartoja kai kuriuos Kulbako poemos epizodus, pvz., vieno iš šeimos narių flirtą su nežyde mergina. Be to, poetas neretai vartoja lietuviškus žodžius ten, kur Kulbakas pasitelkia slavizmus, – eilutės pabaigoje, rimo pozicijoje.

Kaimo gyvenimo romantika nesvetima ir Chaimo Josifo Franko⁷⁵ (Khayim Yoysef Frank) romanui *Tarp Lietuvos kalnų ir slėnių: Romanas iš žydų gyvenimo Lietuvoje (Tsvishn litvishe barg un toln: Roman fun yidishn lebn in Lite)*, kuris 1930 m. buvo serializuotas dienraštyje *Folksblat*, o 1931 m. išleistas atskiru leidiniu⁷⁶. Romano veiksmas vyksta po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje, vaiz-

73 Moišė Kulbakas (Moyshe Kulbak, 1896–1937) šiuolaikiniam lietuvių skaitytojui geriausiai žinomas kaip poemos *Vilnius (Vilne)* autorius. Nors į lietuvių kalbą taip pat išversta jo romano *Zelmenyaner* ištrauka, publikuota anksčiau minėtoje antologijoje *Šiaurės gėlės* (Moišė Kulbakas, „Zelmelaičiai“, vertė Cvi Smoliakovas, p. 170–199), tačiau likusi autoriaus kūryba lieka menkai pažįstama. Poemoje *Raysn* vaizdingai aprašomas žydų valstiečių gyvenimas.

74 Dovid Fram, *Lider un poemes*, Vilne, Yohanesburg: Dovid Fram farlag-komitet, 1931 p. 157.

75 Apie autorių nepavyko rasti jokių duomenų.

76 Khayim Yoysef Frank, *Tsvishn litvishe barg un toln: Roman fun yidishn lebn in Lite*, Kovne: Yidishe bildungs-gezelschaft in Lite, 1931. Serializuoti populiarūs romanai paprastai būdavo jidiš dien-

dingame miestelyje Nemuno pakrantėje, kurį galima atpažinti kaip Veliuoną. Autorius daug dėmesio skiria miestelio erdvės aprašymui ir ypač pagrindiniam jos elementui – Nemunui, kuris apskritai žavėjo daugelį žydų autorių Lietuvoje. Skirtingos miestelio erdvės koncepcijos kartais tarpusavyje prieštaringos. Viena vertus, štetlis yra toks pažįstamas ir savas gyventojams žydams, jog šie vieną iš kalvų vadina „Sinajaus kalnu“⁷⁷. Kita vertus, vėlesniame komiškame epizode valdžios institucijos staiga nusprendžia, kad kita kalva, „Gedimino kalnas“, ant kurios esą žuvęs kunigaikštis Gediminas, turi būti paskelbta istoriniu paminklu ir uždraudžia miestelio žydams ten ganyti savo ožkas, nors ilgus metus tai buvusi vienintelė kalvos paskirtis: „Kalnas jau ilgus metus stovi. Mūsų seneliai, sakoma, ten savo ožkas ganė, o dabar še tau kad nori!“⁷⁸

Žydų santykiai su lietuviais valstiečiais vaizduojami idiliškai, pavyzdžiui, valstiečiai tuojau pat atskuba pirmiesiems į pagalbą per gaisrą miestelyje⁷⁹. Kaimietis, parduodantis derlių žydams, demonstruoja geras judaizmo priesakų, susijusių su maistu, žinias: „Na, Jankeli, turbūt nori ko užkąsti, atnešiu sviesto, duonos, sūrio, pieno – visko, ką Jankelis gali valgyti [...]“⁸⁰

Nepaisant idiliškų momentų, romane atsiranda vietos ir štetlio dvasinės krizės kritikai: viena iš veikėjų, jauna mergina Dvoirelė, nusižudo, o jos mylimasis Leibkė jaučiasi lyg „jis pats būtų numirėlis, o štetlis – jo kapas“⁸¹.

Bene geriausiai liūdesį dėl nykstančio senojo gyvenimo būdo išreiškia Heimanas minėtoje novelėje „Paskutiniai žydai“. Pagrindinis veikėjas Šloimė skundžiasi kaimynui lietuviui: „Daug jaunimo iš Malgažatavos išsibėgiojo į tolimas šalis. Mūsų sinagoga jau pusmetį nebuvo atidaryta – nėra dėl ko! Niekas neina vidun. Net Dievas jau nebeturi tarp mūsų vietos.“⁸² Novelė baigiasi melancho-

raščių rinkodaros ašis, tačiau lietuviškuose jidiš dienraščiuose vietinės „lietuviškos“ produkcijos pasitaiko retokai. Pavyko aptikti dar vieno vietinio rašytojo serializuoto romano intriguojančiu pavadinimu pėdsakus: Dovid Umrū, *Motina ir dukra: Romanas iš žydų vagių pasaulio Lietuvoje (Muter un tokhter: Roman fun der yidisher untervelt in Lite)*, 1934 m. dienraštyje *Dos vort*.

77 Khayim Yoysef Frank, *Tsoishn litvishe barg un toln: Roman fun yidishn lebn in Lite*, p. 43.

78 „Der barg shteyt shoyrn yorn lang. Undzere zeydes, zogt men, hobn dortn zeyere tsig gefitert, un itst, na dir gor!“; *ibid.*, p. 40.

79 *Ibid.*, p. 31.

80 „Nu, Yankelis vilst dokh, mistome, epes esn, vel ikh brengen puter, broyt, kez, milkh, – alts vos Yankelis mog esn [...]“; *ibid.*, p. 79.

81 „... er aleyn volt geven nor a mes, un dos shtetl – zayn keyver“; *ibid.*, p. 142.

82 „A sakh yunge magzintover zaynen zikh tselofn in vayte lender. Di shkola bay undz – shoyrn a halb yor nit geefnt, nito far vemen! Keyner kumt in ir nit arayn. Afile Got hot shoyrn oykh

liška ir simboliška atsisveikinimo scena: Šloimė išgabena Toros ritinį iš Malgažatavos sinagogos į kaimyninį didesnę kaimą.

Almanachas *Bleter*, kuriame pasirodė ši Heimano novelė, – vienas iš 4-ojo dešimtmečio pabaigoje pastebimos tam tikros lietuviškosios jidiš literatūros brandos ženklų. 1938 m. pavasarį buvo atkurti Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai. Tų pačių metų spalio 10–17 d. Kaune viešėjo žymus jidiš rašytojas Josifas Opatošu, į kurį buvo žiūrima kaip į jidiš rašytojų Lenkijoje ir JAV pasiuntinį, o vizitas suvoktas kaip Lietuvos „atsivėrimo“ išraiška. Rašytojo garbei išleistas specialus leidinys su Lietuvos jaunesniosios jidiš rašytojų kartos atstovų tekstais⁸³. Apsilankymas įkvėpė jaunuosius rašytojus, ypač Opatošu pasiūlymas bendradarbiauti su Vilniaus jidiš literatūrine grupe „Yung Vilne“⁸⁴. Ryšiai su Vilniaus rašytojais iš tiesų buvo greitai užmegzti, o jų vaisius, bendras almanachas *Naye bleter* (*Nauji lapai*), pasirodė jau 1939 m.⁸⁵. Kitas bendras almanachas *Bleter 1940* buvo parengtas dar prieš sovietinę okupaciją 1940 m., bet išleistas jau po jos⁸⁶.

Dar vienas savotiško pripažinimo ženklas – bendri literatūros vakarai su kairiųjų pažiūrų lietuvių rašytojais, prasidėję 1939 m. Pirmasis įvyko 1939 m. pradžioje: iš lietuvių rašytojų buvo Liudas Gira, Kostas Korsakas, Vytautas Montvila, Juozas Baltušis. Dalyvavo žydų rašytojai Jokūbas Gotlibas, Eliezeris Heimanas, Mejeris Jelinas, jo jaunesnysis brolis Chaimas (Khayim Yelin, 1912–1944)⁸⁷,

bay undz keyn ort nit“; Elyezer Heyman, „Di letste yidn“; *Bleter: Zamlbukh far literatur*, p. 54.

83 *Yoysef Opatoshu: Tsu zayn bazukh in Lite*, Kaunas: aroysgegebn durkh der yidisher literatn-grupe in Lite, oktober 1938. Opatošu įspūdžių iš apsilankymo žr. Yoysef Opatoshu, „Fun mayn bazukh in 1938“; in: *Lite*, bukh eyns, New York: Kultur-gezelschaft fun litvishe yidn, 1951, sklt. 1327–1330.

84 Meyer Yelin, *op. cit.*, p. 123. Apie „Yung Vilne“ žr. Joanna Lisek, *Jung Wilne: Żydowska grupa artystyczna*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005.

85 *Naye bleter: Zamlbukh far literatur un kunst*, Kaunas: aroysgegebn fun der yidisher literatn-grupe in Lite mitn onteyl fun shrayber- un moler-grupe „Yung Vilne“, 1939. Almanachas buvo sudarytas iš abiejų grupių rašytojų tekstų ir iliustruotas Kauno ir Vilniaus žydų menininkų kūrinų reprodukcijomis. Leidinys buvo komerciškai sėkmingas, kritikos atsiliepimai taip pat palankūs.

86 *Bleter 1940: Zamlbukh far literatur un kunst*, Kovne: aroysgegebn durkh farband fun di yidische shraybers un kinstler plastikers in Lite [Kaunas: LTSR Valstybinė leidykla], 1940. Leidinyje tebuvo įklijuota nauja įžanga bei nauji leidimo duomenys.

87 Gimė Vilkiyoje. Baigė gimnaziją hebrajų dėstomąja kalba ir universitetą Kaune. Dirbo Kauno žydų bibliotekoje „Libhober fun visn“. Karo metu buvo įkalintas Kauno gete, čia vadovavo pagrindinei pasipriešinimo organizacijai. Žuvo vykdydamas užduotį.

Jošua Lacmanas⁸⁸ (Yoishue Latsman, 1906–1984), Jokūbas Josadė (Yankev Yosade, 1911–1995), Lėja Rudnicki⁸⁹ (Leye Rudnitski, 1913–1943), D. V. Mejerovičius⁹⁰ (D. V. Meyerovitsh, 1907–?). Žymus jidiš filologas ir žurnalistas Zalmenas Reizenas, tuo metu viešėjęs Kaune, taip pat dalyvavo renginyje⁹¹. Turimomis žiniomis, dar įvyko bent du tokie vakarai: 1939 m. gruodį ir 1940 m. pradžioje⁹².

Išvados

Sunku tiksliai pasakyti, koks buvo lietuviškosios jidiš literatūros santykis su skaitytojais, kiek ši literatūra galėjo būti ne vien individualios psichinės bei visuomeninės tikrovės „veidrodis“, kolektyvinių nuotaikų išraiška, bet ir aktyvus sociokultūrinis veiksnys, veiksminga tapatumo konstravimo priemonė.

Galima įžvelgti tam tikras tarpukario Lietuvos jidiš literatūros raidos tendencijas, skirtumą tarp 3-ojo ir 4-ojo dešimtmečio kūrinių problematikos. Po Pirmojo pasaulinio karo pasirodė daug grožinių ir publicistikos tekstų apie karo metu patirtas skriaudas ir negandas, visų pirma – priverstinį žydų iškeldinimą ir jo sukeltą tapatumo krizę. Atskirties, susvetimėjimo, vienatvės pojūtis buvo persmelkęs Lietuvos jidiš rašytojų kūrinius 3-ajame dešimtmetyje ir 4-ojo pradžioje, jis tapo dviejų literatūrinių grupių – „Vispe“ ir „Mir aley“ – savidefinicijos ašimi. 4-ajame dešimtmetyje Pirmojo pasaulinio karo nulemta Lietuvos žydų tapatumo krizė – trauminės tremties patirtys, sudėtingi santykiai su naująja Lietuvos valstybe – lyg atsitraukia į antrą planą, imama aktyviai teigti naują

88 Gimė Pakruojuje. Dirbo mokytoju. 1941 m. pasitraukė į Sovietų Sąjungą, tarnavo Raudonojoje Armijoje. Po karo gyveno Vilniuje, 1971 m. persikėlė į Izraelį.

89 Gimė Kalvarijoje, baigė gimnaziją hebrajų dėstomąja kalba. Dirbo apskaitininke Ukmergėje ir Kaune. Karo metu įkalinta Vilniaus gete, po jo likvidavimo deportuota į Estiją. Geriausiai žinomi jos eilėraščiai, sukurti gete.

90 Gimė Ukmergėje, baigė vietinę žydų gimnaziją. Persikėlė į Kauną, dirbo fabrike, laisvalaikiu rašė. Mirties aplinkybės nežinomos.

91 Buvęs, „Neužmiršamas žydų lietuvių literatūros vakaras“, *Apžvalga*, 6(171), 1939 02 05, p. 2. *Di yidische shtime* reportaže apie renginį pastebėjo, kad beveik visi žiūrovai buvo žydai, o lietuvių spauda vakarą beveik visai ignoravo, žr. „Yidish-litvisher literarisher ovnt“, *Di yidische shtime*, 25(6174), 1939 01 30, p. 8.

92 „Reikšmingas lietuvių-žydų susiartinimo vakaras“, *Apžvalga*, Nr. 41(206), 1939 12 03, p. 6; „Kolektyvinis referatas apie žydų ir lietuvių literatūrą“, *Apžvalga*, Nr. 5(213), 1940 02 01, p. 6.

Lietuvos žydų, organiškai susijusių su Lietuva, tapatumą. Norint atsakyti į klausimą, ar jidiš literatūra išties funkcionavo kaip Lietuvos žydų tapatumo politikos įrankis, ar ji formavo ir keitė žmonių gyvenimą ir mąstymą, reikėtų tirti ne tik jos atsiradimo, rašymo aplinkybes, bet ir recepcijos, vartojimo, skaitymo ypatumus.

Straipsnyje liko neaptartas literatūros hebrajų kalba tarpukario Lietuvoje klausimas. Nemažai straipsnyje minimų autorių tuo pat metu rašė ir hebrajiškai. Kitas galimas tolesnių tyrimų objektas – jidiš kultūrinis gyvenimas Baltijos šalyse ir kultūrinis bendradarbiavimas: yra žinoma, jog jidiš autoriai iš Latvijos bendradarbiavo jidiš spaudoje Lietuvoje, ir atvirkščiai.

Yiddish Literature in Interwar Lithuania (1918-1940): The Search for Identity

S u m m a r y

This article serves as an introduction to Yiddish literature of the interwar period (1918-1940) in Lithuania, a region heretofore neglected by most studies of interwar Yiddish culture, most of which still generally concentrate only on the most important Yiddish cultural centres of that time, such as Poland, the Soviet Union, or the United States. Various literary and essayistic texts by Lithuanian Jewish authors are explored through their most pronounced themes: the total break with life before the First World War; the alienation, isolation, and loneliness felt during the post-war years; and feeling of rootedness in Lithuania. The article argues that these texts reflect the broader, complicated process of identity (re)construction of Lithuanian Jews in the period under discussion. Perceptions of an acute identity crisis – caused by painful war experiences such as the forced expulsions of 1915, or by complicated relations with the newly emerged Lithuanian state – were common during the 1920s, but were gradually replaced by affirmations of a new Lithuanian-Jewish identity in the 1930s. The influence of sociocultural and political pressures on the development of Yiddish literature in Lithuania is therefore emphasized.

Keywords: Jews, Yiddish literature, Lithuania, Kaunas, interwar, identity construction.
